

34 De geschiedenis van het onderwijs in Nederland

1 Inleiding

Als onderwijsassistent is het belangrijk dat je enige kennis hebt van de geschiedenis van het onderwijs. Kinderen zullen je misschien vragen hoe dingen vroeger gingen op school. Ook is het goed om te weten dat een heleboel ontwikkelingen en vernieuwingen in het onderwijs er niet zomaar gekomen zijn. De kerk heeft bijvoorbeeld een belangrijke invloed op het onderwijs gehad. Je leest hier hoe het onderwijs is geworden tot wat het nu is.

De inhoud van dit thema:

- 2 De eerste scholen
- 3 Onderwijs vanaf de veertiende eeuw
- 4 De zestiende, zeventiende en achttiende eeuw
- 5 Onderwijs in de negentiende eeuw
- 6 Onderwijs vanaf de twintigste eeuw

1

2 De eerste scholen

Voor de eerste scholen in Nederland moeten we terug naar de achtste eeuw. Bij het ontstaan van deze scholen hebben monniken een rol gespeeld, maar ook Karel de Grote. In Engeland bestonden in de zevende eeuw al scholen in kloosters. Jongens werden er door geestelijken opgeleid tot monnik. Een aantal van deze geestelijken stak over naar Nederland om hier het christelijke geloof te verspreiden en in 750 na Christus werd in Utrecht de eerste kloosterschool opgericht.

Karel de Grote

Een bekende persoon die probeerde scholen te stichten, was Karel de Grote. Hij was van 768 tot 814 na Christus de machtigste man in het grote Frankische Rijk. Voor het besturen van zijn land maakte hij gebruik van de diensten van graven, zendgraven en geestelijken. Zij waren vrijwel de enigen die de bevelen en wetten van Karel de Grote konden opschrijven en lezen. De rest van het Frankische volk was analfabeet.

Om het christelijke geloof te verspreiden, vaardigde Karel de Grote een aantal onderwijswetten uit. Daarin stond onder meer geschreven dat alle Frankische jongens in een kloosterschool moesten leren lezen, schrijven, bidden en zingen. De Bijbel bleef daarbij een belangrijke rol spelen. Karel de Grote vaardigde een aanbeveling uit om in alle bisschopssteden scholen te stichten. Hij vond het leren lezen en schrijven op scholen van groot belang. Verder zag hij in het onderwijs de mogelijkheid om het christelijke geloof verder te verspreiden. Hierdoor hoopte hij een grotere eenheid in zijn rijk te bewerkstelligen.

Het is maar de vraag of er veel jongens naar de kloosterschool zijn gegaan. Kinderen werkten meestal van jongs af aan met hun ouders op het land of in de werkplaats om aan de dagelijkse kost te komen. Waarschijnlijk waren er in deze tijd maar heel weinig scholen. Toch waren de onderwijswetten die Karel de Grote heeft uitgevaardigd belangrijk voor de ontwikkeling van scholen in latere eeuwen.

Kloosterscholen

De beslissing om naar een klooster te gaan, was een beslissing voor het leven. In het klooster werden jongens in de kloosterschool opgeleid voor een kerkelijke of ambtelijke functie, monnik of priester. In de twaalfde eeuw kwam daarin verandering door maatschappelijke ontwikkelingen. Door de opkomst van steden en vooral door de groeiende handel en nijverheid ontstond er behoefte aan beter opgeleide burgers. Daarom lieten de kloosters een klein aantal burgerjongens toe om hen op te leiden voor functies in het plaatselijke bestuur en de handel.

Een kloosterschool omvatte dikwijls zowel het eerste onderwijs als het vervolgonderwijs (latere universitaire niveau). In de onderbouw werd aandacht besteed aan lezen, schrijven en zingen. Belangrijk was het leren beheersen van de Latijnse taal, aangezien bij iedere vorm van verder onderwijs het Latijn de voertaal was. Na de onderbouw kregen de leerlingen les in de zeven vrije kunsten, bestaande uit drie taalvakken (het trivium: grammatica, retoriek en dialectiek) en vier wiskundevakken (het quadrivium: rekenkunde, wiskunde, sterrenkunde en muziek). Hierna kon men nog verder studeren, bijvoorbeeld theologie of rechten.

Tot de negende eeuw werden al deze vormen van onderwijs aan één school gegeven. Toename van de bevolking, nieuwe nederzettingen en economisch herstel deden het aantal parochies en daarmee het aantal scholen stijgen. Parochies met voldoende middelen stelden een meester aan die de kinderen kon onderwijzen. In ruil voor onderwijs beschikte de parochie dan over een koor. Deze parochiescholen waren eenvoudiger dan de oorspronkelijke kloosterscholen. Wel werd het inmiddels voor meer kinderen mogelijk te leren lezen en schrijven, zonder zich te binden aan het kloosterlijke leven.

In de Middeleeuwen werden de boeken met de hand geschreven en ze waren dus vrij kostbaar. In veel scholen gebruikten de leerlingen geen of zeer weinig boeken. De meester las een tekst voor uit zijn boek en de leerlingen leerden de psalmteksten vervolgens uit het hoofd. Alle boeken in deze tijd werden geschreven in het Latijn. Het Latijn werd in de kerken en in de wetenschap gebruikt, en dus ook in de scholen onderwezen.

Schrijven oefende men met een schrijfstift op een wastafeltje. Evenals bij het lezen werden eerst letters, dan lettergrepen en vervolgens psalmteksten nageschreven. Zingen was een belangrijk vak op de scholen. De leerlingen waren verplicht om aan diverse godsdienstige oefeningen (kerkbezoek) deel te nemen en daar de psalmen te zingen. Het vak rekenen werd belangrijk vanaf het moment dat burgerjongens tot de kloosterschool werden toegelaten.

Schoolkinderen konden zich maar het beste aan de regels houden. Op veel afbeeldingen van scholen is te zien, dat er zeer hardhandig gestraft werd. In de Middeleeuwen vond men het slaan met de stok of de roede heel gewoon. In de Bijbel staat immers:

'Tuchtroede en terechtwijzing geven wijsheid;
maar een kind, dat aan zijnen eigen wil wordt
overgelaten, doet zijn moeder schande aan.'
(Spreuken 29:15)

3 Onderwijs vanaf de veertiende eeuw

In de veertiende eeuw ontstonden er steeds meer steden en dorpen waar de burgers een ambacht uitoefenden of leefden van de handel. Hierdoor kwam er een vraag naar ander onderwijs. In de zestiende eeuw speelde de Reformatie (verandering in de kerk) een rol in de ontwikkeling van het onderwijs.

Parochiescholen, dorpsscholen, stadsscholen en bijscholen

Naast de kloosterschool die toegankelijk was voor burgerjongens, ontstond de zogenaamde 'parochieschool'. Meestal werd er lesgegeven door de pastoor. Het onderwijs was nog geheel in handen van de kerk. In de loop der tijd ontstonden vanuit de parochiescholen dorpsscholen, stadsscholen en bijscholen. Naast de kerk hadden de stadsbesturen ook het recht gekregen (of beter gezegd: van de graaf gekocht) om scholen op te richten en te beheeren. Veel stadsbesturen richtten een Latijnse of Grote school op met daar aangekoppeld de Cleyne of Laege School. Deze laatste school was in eerste instantie vaak een onderafdeling van de Latijnse school. Langzamerhand verzelfstandigde deze onderafdeling zich tot een aparte Laege of Nederduitse school. Op de Laege school gaf de meester in de landstaal les in zang, geloofskennis, lezen, schrijven en rekenen en in een heel enkel geval ook de eerste beginselen van het Latijn. Deze school was min of meer de voorloper van de huidige basisschool. De Laege, Cleyne of Nederduitse scholen waren geschikt voor kinderen tot 8 à 9 jaar en kinderen bleven er ongeveer 2 tot 3 jaar. Ook waren er in veel steden enige kleinkinderschooltjes, matressenschooltjes, ABC-schooltjes en bewaarschooltjes (een soort van kleuterscholen) waar niets of maar weinig aan onderwijs werd gedaan

De stadsscholen zetten de traditie van de kerkelijke scholen voort. De stad had de scholen namelijk niet overgenomen om een andere vorm van onderwijs te bewerkstelligen, maar om een betere greep te krijgen op alles wat in de stad gebeurde. De particuliere bijscholen, hoe eenvoudig ze vaak ook waren, vormden een bedreiging voor de stadsschool. Veel stedelingen stuurden hun kinderen hier liever naar toe. Het onderwijs op de bijscholen was namelijk afgestemd op de praktijk van alledag. Leerlingen kregen er les in de moedertaal, het briefschrijven, rekenen, boekhouden en soms het spreken en schrijven van de Franse taal. Ook waren er bijscholen die zich richtten op meisjes en jonge kinderen. Doordat veel kinderen naar de bijscholen gingen, namen de inkomsten van de stadsscholen af.

Om de concurrentie zoveel mogelijk te beperken, stelden de steden bepalingen op waaraan de bijscholen zich moesten houden. De meest voorkomende bepaling was het verbod les te geven in Latijn. Daarnaast moesten de bijscholen vaak het schoolgeld vergoeden dat de stadsschool mis liep doordat de leerling hier niet heen ging. Over het algemeen kan gezegd worden dat bijscholen werden toegestaan voor meisjes, jonge kinderen en voor onderwijs van een lager niveau, niet in het Latijn en in vakken die niet op de stadsscholen werden onderwezen.

Al met al kunnen we concluderen dat er in de zeventiende eeuw voor de meeste kinderen gelegenheid was om naar school te gaan: naar een gerenommeerde stadsschool, een bijschool of een eenvoudig dorpsschooltje. Toch ging lang niet iedereen. Humanisten zoals Erasmus (1469-1536) hadden al eerder het belang van onderwijs ingezien. Meer echter dan het Humanisme was de Reformatie van belang voor het stichten van scholen.

De Reformatie

In 1517 spijkerde Maarten Luther (een protestantse theoloog) een papier, met daarop een aantal bezwaren tegen de katholieke geloofsleer, aan de deur van de kapel te Wittenberg. Er was al lang een strijd gaande tussen de protestanten en de katholieken, maar nu bereikt hij zijn hoogtepunt. In de meeste steden in ons land kregen de hervormingsgezinden (de protestanten) de overhand. Het verkondigen van het katholieke geloof in kerk en school werd officieel verboden. Doel van het onderwijs werd nu kinderen de calvinistische leer (protestants) bij te brengen.

In de jaren 1618 en 1619 werd op de Synode (kerkvergadering) te Dordrecht een aantal afspraken gemaakt over de nieuwe geloofsleer. Daarbij stelde men ook enkele regels voor het onderwijs op:

- katholieke schoolmeesters, monniken, priesters en nonnen mochten niet langer meer lesgeven op de scholen;
- schoolmeesters moesten beloven dat zij hun leerlingen in de geest van het protestantisme onderwijzen;
- paapsgezinde (katholieke) leerboeken werden op de scholen verboden.

Veel regels van de Dordtse Synode werden in allerlei stadsverordeningen voor het onderwijs aangehaald. De schoolmeester moest beloven les te geven volgens de afspraken van de Dordtse Synode door de 'formulieren van de confessie' te ondertekenen. Aanvankelijk werden schoolmeesters die weigerden te tekenen niet direct ontslagen. Tot 1650 was er namelijk een tekort aan protestantse schoolmeesters die hen konden vervangen.

4 De zestiende, zeventiende en achttiende eeuw

In de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw was het in de Nederduitse Laege scholen vaak letterlijk een rommeltje. Leerlingen van verschillende leeftijden zaten in een groot, meestal erg smerig schoollokaal bij elkaar. Vroeger werden er geen speciale gebouwen neergezet om een school te huisvesten. Een leegstaande schuur, een kamer of de keuken van de schoolmeesterswoning vond men goed genoeg. Verlichting en verwarming ontbraken op veel scholen. Een aantal schoollokalen werd 's winters door een open vuur verwarmd. Als de schoorsteen slecht trok of zelfs ontbrak, dan zaten de kinderen als gerookte haringen in een ton. Geen wonder dat veel kinderen op school ziek werden.

Onderwijs in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw:

- hoofdelijk onderwijs
- de meester
- straffen
- leermiddelen

4

Hoofdelijk onderwijs

De kinderen waren niet ingedeeld in klassen of schooljaren. Er werd 'hoofdelijk onderwijs' gegeven. Ieder kind kreeg van de meester een opdracht. Twee maal per dag moest de leerling bij de lessenaar van de meester komen waar de opdracht werd nagekeken of overhoord. Na het overhoren gaf de meester het kind nog een aanwijzing en een nieuwe taak zodat de leerling zelfstandig verder kon leren. De kinderen leerden lezen, schrijven en in sommige gevallen, als de ouders daarvoor wilden betalen, rekenen. De leerlingen moesten voor elk vak een paar stuivers per week aan de meester betalen. Rekenen was het duurste vak en werd op eenvoudige dorpsscholen niet veel gegeven. Als de kinderen niet naar school gingen, hoefde er dus niet betaald te worden. Schoolverzuim was voor de schoolmeester dus erg onvoordelig. Of een leerling nu knap of dom was, niemand kon blijven 'zitten'. Er waren immers geen klassen. Elk kind leerde in een eigen tempo zijn lesjes. Op een gegeven moment werd de leerling door zijn ouders van school gehaald om te werken.

De meester

Met name in de dorpsscholen stelde het onderwijs weinig voor mede omdat veel schoolmeesters nauwelijks voor hun vak waren opgeleid. Sommige meesters konden zelf amper lezen of schrijven. De schoolmeester ontving onregelmatig schoolgeld: kinderen bleven vaak weg in oogsttijd, betaalden per week of per vak. Om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien, hield de meester er verschillende bijbaantjes op na, zoals koster, doodgraver, klokkenluider, schapenscheerder en voorzanger in de kerk. De meesters waren daarom vaak 'even een uurtje' van school weg. In de meeste gevallen nam zijn vrouw dan voor hem waar. Bij dronkenschap of onzedelijk gedrag werd hij ontslagen.

Straffen

Ook in deze tijd was een aframmeling met de roe en stok, of een tik op de hand niets bijzonders. De pechvogel (een stoffen vogel) speelde daarbij een speciale rol. Wanneer de meester merkte dat een leerling kattenkwaad uithaalde, gooide hij de pechvogel naar het kind. De deugniet moest de pechvogel naar de meester terugbrengen. Voor de lesenaar van de schoolmeester werd meteen de straf uitgedeeld. De leerling was een pechvogel. Hij kreeg klappen met de plak.

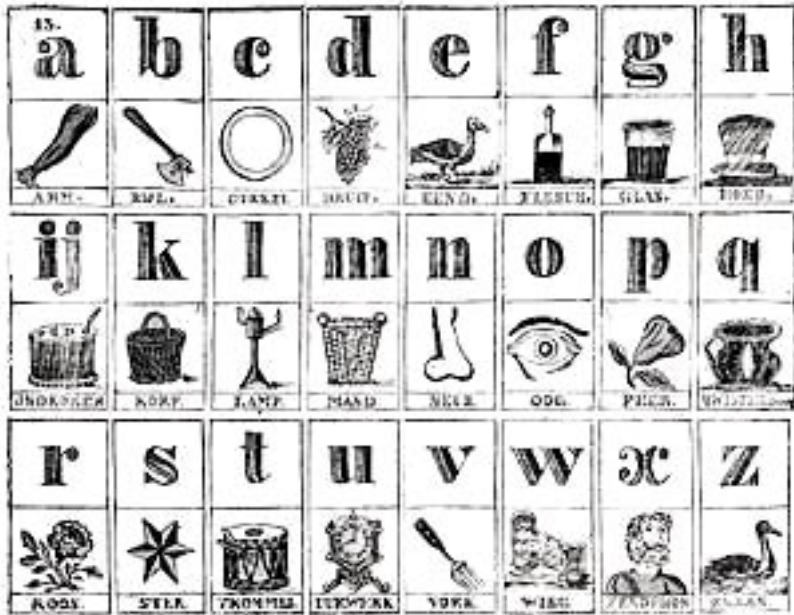
Verder werd in deze tijd gebruik gemaakt van het ezelsbord en het schandbord. Kinderen kregen het ezelsbord omgehangen als zij dom waren geweest en bijvoorbeeld veel fouten hadden gemaakt. Het schandbord, dat heel zwaar was, werd gebruikt als het kind iets schandelijks had gedaan zoals liegen, plagen, appels stelen of onbeleefd zijn. Terwijl het ezelsbord in de school werd gebruikt, moest het kind met een schandbord vaak buiten de school staan, zodat iedereen het kon zien. Dit laatste zag je vooral in dorpen.

Leermiddelen

Kinderen leerden lezen met behulp van een ABC-plankje. Dit was een houten plankje met daarop het alfabet of het alfabet en het Onze Vader. Het ABC-plankje was een spelmethode: eerst werd geleerd alle letters uit het alfabet te spellen, vervolgens leerden de kinderen al spellend lettergrepen en eenvoudige woorden lezen. Leren lezen nam op deze wijze veel tijd in beslag.

Schrijven gebeurde met een ganzenveer, voor het kladwerk werden meestal lei en griffel gebruikt. Veren en papier waren te koop bij de meester. Ook voor het aanpunten van de veer kon men tegen betaling bij de meester terecht.

De kinderen bewaarden hun spullen in een houten schooltas of schrijfbladeke. Deze werd niet of nauwelijks mee naar huis genomen en was bedoeld als opbergkastje. Soms werd de houten schooltas gebruikt als schrijftafeltje op de knie.

5 Onderwijs in de negentiende eeuw

In de achttiende eeuw kwam er veel kritiek op het onderwijs. Er waren inmiddels meer scholen, waar ook meer kinderen naar toe gingen. Door middel van armenscholen had men geprobeerd de ongeschooldheid van de benedenlaag van de bevolking aan te pakken, om zo de armoede te helpen bestrijden. Door goed onderwijs zou het volkskind zich ontwikkelen tot een brave burger en een deugdzzaam christen, die in zijn eigen onderhoud kon voorzien. Door het volksonderwijs zou de grote armoede en de daarmee samenhangende criminaliteit verdwijnen.

Onder invloed van Verlichtingsidealen werd de lagere school een nieuwe functie toebedacht. De Rede (het verstand) kreeg een belangrijke rol en moest ervoor zorgen dat onkunde, armoede en bijgeloof verdwenen. Onderwijs moest meer inhouden dan het opleiden tot goed burger en lidmaat van een kerk. Het moest helpen de menselijke mogelijkheden te ontwikkelen. Daarom werden uitbreiding van de leerstof en een andere methode wenselijk geacht. In plaats van klakkeloos uit het hoofd leren, moest begrip van en inzicht in de lesstof worden geoefend.

Daarnaast ontstonden allerlei nieuwe ideeën over de opvoeding van kinderen. De tijd dat kinderen als kleine volwassenen werden gezien en behandeld, was voorbij. Kinderen hadden recht op een aanpak die aansloot bij hun ontwikkeling. In de tweede helft van de achttiende eeuw zien we de uitwerking van deze ideeën in de praktijk, waardoor van 1780 tot 1850 het onderwijs in Nederland veranderde. Er werden naar aanleiding van de nieuwe ideeën vele vernieuwingen ingevoerd die tot op de dag van vandaag het onderwijs in de lagere scholen hebben beïnvloed.

Vernieuwingen:

- de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen
- de overheid en het onderwijs
- betere schoolgebouwen
- klassikaal onderwijs
- verbetering van de opleiding tot schoolmeester
- betere leermethoden
- belonen in plaats van straffen

5

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen was één van de belangrijkste geleerde genootschappen in ons land. Dit genootschap werd in 1784 door dominee J. van Nieuwenhuyzen opgericht. De Maatschappij schreef vele prijsvragen uit om tot oplossingen te komen voor allerlei problemen in het onderwijs. De beste prijsverhandelingen werden meestal gepubliceerd, door schoolopzieners en meesters besproken en in een aantal scholen toegepast. Naast de prijsverhandelingen gaf de Maatschappij ook schoolboekjes uit. Verder verbeterde zij de opleiding voor onderwijzers door enkele kweekscholen op te richten.

De overheid en het onderwijs

Tot 1795 waren de gewesten (provincies) van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zo zelfstandig dat er geen gecentraliseerd onderwijsbeleid was, elk gewest deed het op zijn eigen manier. Na de Bataafse eenwording kwam er één regering en werd onderwijs één van de kernpunten. In 1801, 1803 en 1806 werden er door de overheid drie onderwijswetten uitgevaardigd. Verbeteringen die de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen had voorgesteld, kwamen in de wetten duidelijk naar voren. De vakken die in de wet genoemd werden waren lezen, schrijven, rekenen en Nederlandse taal. Hiervoor werd een boekenlijst opgesteld.

Leerstellig onderwijs (waarbij je een godsdienst aanbeveelt) werd verboden, dit hoorde door de kerken gegeven te worden. Wel werd men geacht in christelijke geest onderwijs te geven en over godsdienst te praten zoals je over geschiedenis praat. Uit de boekjes op de lijst bleek echter een duidelijk protestants-christelijke geest.

Het verbod van leerstellig onderwijs leidde tot het begin van de schoolstrijd (elk geloof wilde een eigen school hebben). In de grondwet van 1848 werd de eerste principiële discussie hierover afgesloten. De wet moest zorgen voor voor iedereen toegankelijke openbare scholen, maar gaf tevens de vrijheid om bijzondere (katholieke, protestante) scholen op te richten.

Betere schoolgebouwen

De klachten van medici over de bedompte lucht in de veel te lage en donkere schoollokalen, werden vanaf 1800 steeds meer serieus genomen. De overheid vaardigde allerlei richtlijnen uit voor schoolmeubilair en de bouw van scholen. De leus was: meer frisse lucht en licht. Goede schrijftafels en banken, een kachel met schoorsteenpijp in plaats van een open vuurplaats, hoge ramen waarvan de bovenlichten open konden en de houten vloer in plaats van de koude stenen vloer waren belangrijke bouwkundige verbeteringen.

Klassikaal onderwijs

Het traditionele hoofdelijk onderwijs voldeed niet meer. In de paar jaar die kinderen op de Nederduitse Laege school zaten, leerden ze te weinig. Een nieuw systeem van lesgeven werd sterk gepropageerd. In plaats van hoofdelijk onderwijs moest de schoolmeester klassikaal lesgeven. De leerlingen werden daartoe in drie klassen verdeeld. De schoolmeester gaf gedurende een gedeelte van de dag aan één van de drie klassen les terwijl de kinderen van de overige twee klassen voor zich zelf werkten. De overgang van de ene naar de andere klas vond plaats via een examen. Als een kind niet voor dat examen slaagde, bleef hij of zij in de bank zitten en moest een half jaar overdoen. Het 'zitten blijven' of 'overgaan' was een feit.

Vooraf voor oefeningen die niet bewaard hoefden te worden, werden nog steeds lei en griffel gebruikt. Om de lei schoon te maken gebruikten de leerlingen een spons. Met een zeempje maakten ze de lei weer droog. Spons en zeem zaten in een sponzendoosje. Bij het klassikaal lesgeven maakte de onderwijzer gebruik van het zwarte schoolbord, dat voor het eerst in de scholen verscheen.

Schrijven op de lei

Verbetering van de opleiding tot schoolmeester

Tot de negentiende eeuw kon iedereen schoolmeester worden. Een echte opleiding was er niet. Een jongen leerde het vak meestal van zijn eigen schoolmeester. Veel schoolmeesters waren niet erg geschikt om kinderen te onderwijzen. Er waren zelfs meesters die nauwelijks konden lezen en schrijven! Met de onderwijswet van 1806 werd er een eerste serieuze poging gedaan om de kwaliteit van de onderwijzer te verbeteren. Iedereen die schoolmeester wilde worden, moest voortaan een examen afleggen om minimaal de akte van de vierde rang te behalen. Zonder deze akte mocht men niet lesgeven. Daarna kon een schoolmeester verder leren om een akte van de derde, tweede, of eerste rang te halen.

Aan het eind van de achttiende en het begin van negentiende eeuw werden de eerste kweekscholen in Amsterdam, Groningen en Rotterdam door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen opgezet. Pas in 1816 stichtte het Rijk een kweekschool in Haarlem.

De schoolmeester had het niet makkelijk. Pas wanneer een school meer dan 70 leerlingen had werd er namelijk een hulponderwijzer aangesteld. Dit was vaak een jongen van een jaar of 14. Pas bij meer dan 100 leerlingen werd er een tweede onderwijzer aangesteld.

Betere leermethoden

In de leer- en leesboeken werd weinig rekening gehouden met de gevoelens en de ontwikkeling van het jonge kind. Ook de manier waarop de stof aangeleerd werd, moest beter bij de ontwikkeling van het kind aansluiten. Het klakkeloos uit het hoofd leren moest volgens de onderwijsvernieuwers plaats maken voor het methodisch, inzichtelijk leren. Schoolboeken van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de zwarte schoolborden, aanschouwelijke methoden en de letterkast, letterplankjes (voor de leerlingen) en leesplaten van P.J. Prinsen vonden in de eerste helft van de negentiende eeuw hun weg naar de lagere school.

P.J. Prinsen had een belangrijke nieuwe methode om te leren lezen ingevoerd: de klankmethode. Volgens de oude spelmethode leerde een kind bijvoorbeeld het woord BOOM als volgt lezen: Bee....Oo.....Emm = BOOM. De klankmethode gaat, simpel gezegd, uit van de klank zoals je een letter ook echt uitspreekt: Buh-Oo-Mm.

Ook voor het rekenen kwamen er methodische hulpmiddelen zoals het telraam, dat volgens de verhalen in 1813 door de terugtrekkende Franse troepen uit Rusland zou zijn meegenomen, de decimale inhoudsmaten (het decimale rekenstelsel werd rond 1820 ingevoerd) en de houten klok in de vorm van een kerkklok.

Er werd door de leerlingen soms geschreven met inkt uit inktpotjes op papier. Omdat papier echter vrij duur was, schreven ze de meeste oefeningen met een griffel op een leetje.

Belonen in plaats van straffen

Volgens de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen moesten lijfstraffen, evenals eer- en schandborden door lof en beloning worden vervangen. Ook de overheid vond dat lijfstraffen schadelijk waren voor de opvoeding van kinderen. De nieuwe schoolwetten verboden min of meer de lijfstraffen. In 1823 verkondigde de overheid dat elke schoolmeester die een kind mishandelde, gerechtelijk vervolgd zou worden. Grote nadruk legde men op de deugd (goed gedrag). Tijdens officiële prijsuitreikingen kregen de braafste leerlingen een prijsboek.

6 Onderwijs vanaf de twintigste eeuw

Rond 1860 veranderde de Nederlandse maatschappij van een agrarisch ambachtelijke in een industriële samenleving. De bevolking trok in groten getale naar de steden. Hoewel het oprichten van bijzondere scholen was toegestaan, gaf dit de nodige politieke strijd. De overheid wilde hiervoor geen geld ter beschikking stellen. Pas in 1920 kwam aan de schoolstrijd een einde toen de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs een feit werd.

In deze periode was er ook een algemeen economisch probleem in het onderwijs. De kosten voor onderwijsvoorzieningen werden hoger en hoger, terwijl de eisen die aan het onderwijs gesteld werden ook toenamen. Het was voor de samenleving van belang dat zoveel mogelijk kinderen ook daadwerkelijk gebruik maakten van het onderwijs, dat dit onderwijs meerdere jaren zou duren en een aantal vakken zou bevatten. De wet van 1857 bevatte een groot aantal maatregelen om de gewenste kwaliteitsverbetering tot stand te brengen. Ten eerste werden de vakken geschiedenis, aardrijkskunde, kennis der natuur, vormleer (meetkunde) en muziek opgenomen in de wet, naast de al verplichte vakken lezen, schrijven, rekenen en Nederlandse taal. De positie van de onderwijzer verbeterde door de vaststelling van een minimumsalaris en het instellen van een pensioen.

Veranderingen vanaf de twintigste eeuw:

- leerplichtwet
- aanschouwingsonderwijs
- leerstof-jaarklassensysteem
- onderwijsmateriaal
- gelijkstelling bijzonder en openbaar lager onderwijs
- na de Tweede Wereldoorlog

6

De leerplichtwet

Overigens merkte een aantal kinderen tot 1900 weinig van alle vernieuwingen in het onderwijs. Van jongs af aan werkten kinderen mee op de fabriek of in de landbouw en zagen zij nauwelijks een school van binnen. Pas in 1900 werd, met slechts één stem meerderheid in de Tweede Kamer, de leerplichtwet aangenomen. Ieder kind moest vanaf het zevende

tot en met het twaalfde jaar onderwijs volgen. Het laten werken van jonge kinderen was officieel verboden.

De leerplichtwet was minder ingrijpend dan men wellicht zou denken. Tussen 1890 en 1900 ging namelijk ongeveer 90% van de kinderen al min of meer geregeld naar school. Wel maakte de leerplichtwet een einde aan het vroegtijdig verlaten van de school. Ook werd het aantal kinderen dat hun ouders 's zomers in de land- en tuinbouw hielp en daarom lange tijd van school wegbleef, steeds kleiner.

Het aanschouwingsonderwijs

Voor het aanschouwingsonderwijs werden allerlei schoolplaten ontwikkeld. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd er op veel Nederlandse scholen aanschouwingsonderwijs gegeven. Men verwachtte veel van deze nieuwe vorm van leren, waarbij leerlingen actief werden aangesproken op hun waarneming- en denkvermogen. Naar aanleiding van een simpel voorwerp uit de directe omgeving van de kinderen, zoals een stoel of een kandelaar, stelde de onderwijzer een eindeloze reeks vragen die de leerlingen nauwkeurig moesten beantwoorden. Door goed te kijken (het aanschouwen) en te luisteren, leerden zij de verschillende kleuren, onderdelen, materialen en de functie van allerlei voorwerpen te onderscheiden en te benoemen. Om het de onderwijzer gemakkelijk te maken, werden er uitgebreide series schoolplaten uitgegeven waarop alledaagse situaties, voorwerpen, ambachten en beroepen stonden afgebeeld.

Ook opgezette dieren en modellen van werktuigen en planten werden gebruikt voor het aanschouwingsonderwijs en langzamerhand ook voor nieuwe vakken zoals aardrijkskunde, geschiedenis en kennis der natuur (wet van 1857).

Door aanschouwingsonderwijs leerde het schoolkind niet alleen goed naar iets te kijken en allerlei eigenschappen op te noemen, het kreeg ook kennis van diverse zaken en voorwerpen. Deze basiskennis stelde de leerlingen in staat om in een later stadium nieuwe kennis aan te leren.

Naast het leren kijken was het aanschouwingsonderwijs op deze manier tevens een voorbereiding op de zaakvakken in de hogere klassen zoals aardrijkskunde, kennis der natuur en geschiedenis. Daarom werd het aanschouwingsonderwijs ook wel zaakonderwijs genoemd. Rond 1900 voerde deze laatste opvatting over de functie van het aanschouwings- of zaakonderwijs de boventoon in het Nederlandse onderwijs.

Leerstof-jaarklassensysteem

De onderwijzer uit 1900 kon al zijn tijd besteden aan het lesgeven aan 'zijn' groep kinderen die allemaal van ongeveer dezelfde leeftijd waren. Met het invoeren van het klassikale onderwijs, met name in de aparte klaslokalen, werd het zogenaamde 'zitten blijven of overgaan' aan het eind van het schooljaar voor elk kind berucht. Als een kind bleef zitten, dan was hij of zij vaak gelijk alle vriendjes kwijt. Alle leerlingen moesten gedurende een jaar een bepaalde hoeveelheid lesstof op een bepaald niveau hebben verwerkt, wilden ze overgaan naar de volgende klas.

Onderwijsmateriaal

Vanaf 1860 waren er allerlei brochures en artikelen gewijd aan de constructie van schoolbanken om ruggenwervelvergroeiingen tegen te gaan ('Rechtop zitten!'). Deze banken waren dan ook in verschillende hoogten verstelbaar. De banken waren zo opgesteld dat de ramen zich aan de linkerhand bevonden. Zo viel er genoeg licht op het papier om met de rechterhand te schrijven. Schrijven met je linkerhand mocht namelijk niet. Als je dat toch deed, werd die hand op je rug vastgebonden. De kinderen schreven met een kroontjespen, een metalen pennetje in de vorm van een kroontje dat in een houten penhouder geklemd was. In iedere schoolbank zat een inktpotje waar je de kroontjespen in moest dopen. De juf of meester vulde de inktpotten met inkt uit de inktfles. De vloer bestond uit, minimaal iedere week schoon te maken, houten delen.

Gelijkstelling bijzonder en openbaar lager onderwijs

Een bekende wet in de geschiedenis van het lager onderwijs is de wet van 1920 waarin de financiële gelijkschakeling van het bijzonder en het openbaar lager onderwijs werd geregeld. Zowel de katholieke, protestants-christelijke als de openbare scholen, ontvingen van de overheid hetzelfde bedrag voor de aanschaf van schoolgebouwen, leermiddelen, de salarissen voor de onderwijzers en dergelijke. De schoolstrijd, die lange tijd voor veel beroering had gezorgd, was hiermee officieel afgesloten.

Daarnaast verbood deze wet het zogenaamde standenonderwijs. In theorie wordt vanaf 1920 op elke lagere school in Nederland hetzelfde onderwijs gegeven en leidt zij de kinderen op tot alle vervolgopleidingen. In de praktijk bleven er echter tot in de jaren vijftig en zestig 'volksscholen' en 'opleidingsscholen' bestaan. De laatste gaven lager onderwijs gericht op de toelating van leerlingen op de Hogere Burger School (HBS) en het gymnasium. Op de volksschool was dat niet of veel minder het geval. Het Uitgebreid Lager Onderwijs (ULO) was voor de leerling van de volksschool meestal het hoogst haalbare. Later kwamen er de MULO (Meer Uitgebreid Lager Onderwijs) en de MMS (Middelbare meisjesschool).

Na de Tweede Wereldoorlog

Pas ver na de Tweede Wereldoorlog vonden er weer ingrijpende veranderingen plaats in de lagere school. Vooroorlogse denkbeelden van een kleine elite van onderwijsvernieuwers, dat het kind in zijn eigen tempo de natuurlijke persoonlijkheid moest ontwikkelen, gingen het lager onderwijs beïnvloeden. Ook keek men, meer dan voorheen, naar de creatieve vermogens van de leerling en de mate waarin het kind met anderen kon samenwerken.

Het traditionele klassensysteem (vanaf ca. 1800) met zijn afgewogen porties leerstof per jaar en het daaraan gekoppelde 'overgaan' of 'zitten blijven' ondervond gaandeweg steeds meer kritiek. Mede door de toenemende stimulans van de overheid experimenteerden aan het eind van de zestiger en het begin van de zeventiger jaren veel scholen in Nederland met 'lossere klassenverbanden'. Naast de al eerder genoemde persoonlijke ontplooiing werd democratisering van het onderwijs de leus. Ieder kind moest, ongeacht rang, stand of huidskleur zoveel mogelijk de kans krijgen zich in zijn eigen tempo en op zijn eigen specifieke wijze te ontplooiën. Men hoopte op deze wijze leerlingen naar zijn of haar beste vermogens op te leiden en gereed te maken voor het vervolgonderwijs en een beroep. Er werd meer dan voorheen aandacht geschonken aan de creatieve vakken in de school: het kind kreeg meer kansen om zich individueel op allerlei terreinen (ook op expressief gebied) te ontplooiën.

Naast openbare scholen en bijzondere scholen ontstond er ook onderwijs met een bepaalde visie, waarbij vaak een onderwijsvernieuwer hoorde. Voorbeelden hiervan zijn:

- Montessorionderwijs (1916 Maria Montessori)
- Vrije School (1923 Rudolf Steiner)
- Daltononderwijs (1926 Helen Parkhurst)
- Werkplaats Kindergemeenschap (1926 Kees en Betty Boeke)
- Jenaplanonderwijs (1962 Suus Freudenthal-Lutter)
- Freinetonderwijs (1970 Celestin Freinet)

In 1968 werd de Mammoetwet ingevoerd in Nederland. De mavo, havo en vwo ontstonden uit de MULO, MMS en HBS. Naast het gymnasium kwam er een atheneum. De huishoudschool verdween en de LTS (Lagere Technische School) ook; er kwam een LBO (Lager beroeps Onderwijs) voor jongens en meisjes.

Weer later kwam er de brugklas, waarbij alle leerlingen eenzelfde basis kregen. Jos van Kemenade stichtte in 1975 de Middenschool, waar leerlingen van allerlei niveaus bij elkaar kwamen te zitten. Dit plan haalde het niet. In 1993 kwam er in plaats van de brugklas de basisvorming. In 1999 werden de mavo en het LBO samengevoegd tot het VMBO (Voorbereidend Middelbaar Beroeps Onderwijs)

In het basisonderwijs kwam in 1986 de nieuwe basisschool door samenvoeging van de kleuterschool en de lagere school. De basisschool heeft acht groepen. De eerste twee jaren zijn eigenlijk de oude kleuterschool.

We kennen nu:

- de onderbouw (groep 1 en 2);
- de middenbouw (groep 3, 4 en 5);
- de bovenbouw (groep 6, 7 en 8).

In schema ziet het onderwijs in Nederland er nu zo uit:

